

2.8. USE OF ACTIVE FORMS OF INTERACTION IN THE WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN THE STRUCTURE OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

2.8. ВИКОРИСТАННЯ АКТИВНИХ ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ В РОБОТІ З ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Функціонування інклюзивного середовища в сучасній освіті України передбачає полівекторність професійної діяльності педагога, досягнення позитивного результату якої залежить від підготовки студентів педагогічних ЗВО до впровадження активних форм взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Активні форми взаємодії стають інструментом професійної комунікації і засобом розв'язання комплексу навчальних, виховних і розвивальних завдань для задоволення освітніх потреб як дітей із нормотиповим розвитком, так і з особливими освітніми потребами (ООП), а також результативної співпраці з сім'єю та всіма членами команди супроводу.

Упровадження означених форм взаємодії суб'єктів освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання є важливим напрямом педагогічної діяльності, що забезпечує вплив на внутрішні, психологічні складові навчання і виховання дітей у дошкільних групах (класах початкової школи). Професійна підготовка майбутніх педагогів до впровадження активних форм взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в умовах інклюзивного навчання передбачає розвиток у майбутніх освітян здатності не тільки виконувати розумові операції, а й практичні дії задля конструктивних змін змісту і напрямів взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу в умовах інклюзії. За цієї умови в професійній підготовці майбутніх педагогів до розв'язання освітніх завдань у інклюзивних дошкільних групах (класах початкової школи) набуває особливого значення

розвиток їх самостійності, пізнавальної діяльності та комунікативної активності (О. Клімов, Н. Каган)¹⁷⁴.

Основоположною дефініцією, що визначає сутність активних методів, є «взаємодія», під якою розуміється безпосередня міжособистісна комунікація. Її провідною ознакою є здатність індивіда усвідомлювати роль інших та уявляти, яким чином вона сприймається співрозмовниками. Це створює можливості для особистого контакту між усіма суб'єктами освітнього процесу. Ефективність активних форм педагогічної взаємодії забезпечується наявністю спільної мети, конкретизації очікуваних результатів діяльності, які повинні відповідати інтересам кожного і сприяє реалізації потреб кожного. Із цією метою в організації активних форм педагогічної взаємодії застосовується чітке планування, контроль, корекція і координація дій¹⁷⁵.

Новітня стратегія розвитку освіти передбачає врахування в процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів формування готовності використовувати активні форми педагогічної взаємодії, які вважаються різновидом інноваційних технологій.

Доводиться констатувати, що в сучасній українській психолого-педагогічній літературі відсутнє уніфіковане визначення поняття «інновація». У дослідженнях Т. Бельчевої, М. Елькіна, Ю. Краснобокого, В. Лапіна, В. Мішкурової, Є. Огарьової, В. Онушкіна, М. Пащенко педагогічні інновації знаходять відображення в означенні процесу поширення, створення й використання нових засобів. Л. Буркова, А. Васильєв, П. Завлін, М. Окса, в свою чергу, інновацію розглядають як результат (продукт) діяльності, процес створення чогось нового. Однак, більшість учених під поняттям «інновація»

---

¹⁷⁴ Потапчук Т. В., Джус О. І. Шляхи оптимізації входження дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище закладу дошкільної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного інституту. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25). С. 25-26.

¹⁷⁵ Демченко І. І. Розвиток творчої активності студентів (спец.: «Корекційна освіта») засобами образотворчого мистецтва. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Корекційна педагогіка і психологія* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 2. С. 71-77.

розуміють оновлення, нововведення, зміну; якісно новий підхід, створення чогось нового, а також використання вже відомого з іншою метою¹⁷⁶.

У наукових дослідженнях інновації диференціюють за об'єктом впливу (педагогічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські), рівнем поширення (системно-методологічні та локально-технологічні) та інноваційним потенціалом нового (радикальні, модифікаційні, комбінаторні). Відповідно за об'єктом впливу результатами педагогічних інновацій є якісні зміни у навчанні та вихованні дітей¹⁷⁷.

У сучасних дослідженнях О. Пометун та Л. Пироженко здійснено порівняльний аналіз традиційних та інноваційних моделей педагогічної взаємодії на основі визначення позитивних і проблематичних аспектів пасивної, активної та інтерактивної її форми¹⁷⁸. Зауважуючи, що за умови застосування в освітньому процесі пасивної форми, педагог має на занятті пріоритетне значення, у той час як діти виконують роль слухачів, від них не вимагається активної творчості, відсутній алгоритм взаємодії між ними. Серед позитивних сторін такої форми дослідники визначають: можливість опрацювати з учнями великий за обсягом навчальний матеріал за короткий час; забезпечення умов для одночасного сприйняття матеріалу всіма слухачами; оптимальне використання часу для розповіді або пояснення. Негативними сторонами пасивної форми педагогічної взаємодії правомірно вважається те, що діти пасивні, не контактують ні з педагогом, ні між собою; не працюють над творчими, додатковими завданнями; педагогу важко оцінити рівень отриманих знань; відсутність контролю за ними; невисокий обсяг засвоєння знань.

Необхідно відзначити, що основоположним компонентом використання активних форм взаємодії в роботі з дітьми з ООП є активні форми навчання, в основу яких покладено оптимізацію та актуалізацію соціально-особистісних можливостей всіх суб'єктів освітнього процесу. Активне навчання,

---

¹⁷⁶ Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2014. С. 21.

¹⁷⁷ Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: дис. ... д-ра пед. наук. Умань, 2016. С. 3.

¹⁷⁸ Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк, 2012. № 1 (73). С. 21-23.

за В. Кругліковим, розглядається вченими в якості особливої форми організації освітнього процесу, спрямованої на стимулювання пізнавальної діяльності вихованців шляхом застосування дидактичних і організаційно-управлінських засобів. Активні форми навчання активізують навчальну діяльність завдяки підвищенню емоційної реакції дітей на процес пізнання, вмотивованості в навчальній діяльності, а також пробудженню зацікавленості оволодінням новими знаннями та вміннями¹⁷⁹.

Проте узагальнення результатів досліджень доводять, що в сучасній науці не вироблено єдиного підходу до визначання терміну «активні методи навчання». Вчені наводять різні його тлумачення та наукові інтерпретації. Так, за визначенням О. Смолкіна, активні методи навчання трактуються, передусім, як способи активізації навчально-пізнавальної діяльності. На думку вченого, вони спрямовані на забезпечення мотивації до розумової та практичної діяльності під час опанування навчальним матеріалом, за умови суб'єктності всіх учасників навчального процесу¹⁸⁰. Як стверджує А. Вербицький, активне навчання означає перехід від традиційно регламентованого, алгоритмізованого, програмованого навчального процесу до його інноваційної форми з розвиваючими, проблемно-пошуковими, дослідницькими методами, які забезпечують розвиток пізнавальних мотивів, інтересів та творчого характеру навчальної діяльності. У свою чергу, І. Гапєєва під методами активного навчання розуміє особливі способи організації навчальної діяльності, які здатні активізувати пізнавальну мотивацію, здібності та уміння особистості самостійно розв'язувати освітні завдання.

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні класифікації активних методів навчання. Над їх розробкою працювали М. Бірнштейн, А. Вербицький, В. Єфімов, А. Лівшиць, В. Маршев та ін. Як зауважує В. Кругліков, критеріями диференціації активних методів навчання в авторських класифікаціях можуть бути:

---

¹⁷⁹ Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2002. 233 с.

¹⁸⁰ Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. С. 41-43.

- а) особливості навчально-пізнавальної та ігрової діяльності;
- б) ступінь активізації пізнавальної діяльності;
- в) спосіб організації міжособистісної взаємодії;
- д) місце проведення занять та їх цільове призначення тощо.

Найпоширенішою в сучасній науці є класифікація, укладена А. Смолкіним, в якій активні методи навчання диференційовано за особливостями навчально-пізнавальної та ігрової діяльності особистості. У цій класифікації виокремлено імітаційні та неімітаційні методи активного навчання, які, в свою чергу, мають розгалужену систему структурних компонентів. До категорії імітаційних методів належать ігрові процедури й прийоми та неігрові методи. Ігрові процедури і прийоми застосовуються в якості засобів реалізації окремих педагогічних завдань, передусім, для активізації пізнавальної діяльності. Ігрові ситуації можуть застосовуватися як елементи рольових, театралізованих ігор, які є частиною дидактичної або навчальної гри. До неігрових методів належать: аналіз проблемного завдання, аукціон ідей, імітаційні вправи, диспути, мозкова атака, опорні сигнали, взаємоопитування. Відповідно до призначення неімітаційні методи класифікують за мотивацією пізнавальної діяльності, повідомленням навчальної інформації, розвитком умінь і навичок, оцінюванням результатів навчання¹⁸¹.

Необхідно відзначити, що окремим підходом до класифікації активних методів навчання є їх диференціація за такими показниками:

а) тип діяльності учасників (ранжирування за різними ознаками предметів або дій; оптимізація процесів і структур; проектування; вибір тактики дій у розв'язанні навчальних завдань; проблемні ситуації; вирішення творчих завдань; демонстрація оригінальності, уваги, швидкості мислення та ін.);

б) кількість учасників (індивідуальні, групові, колективні методи, методи роботи учасників в діадах і тріадах);

в) місце проведення (аудиторні, позааудиторні, виїзні, екскурсійні). За принципом використання інформаційних технологій, в свою чергу, методи

---

¹⁸¹ Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання.

класифікують на ручні (без використання техніки), комп'ютерні, ігри з ІТ-забезпеченням¹⁸².

На думку дослідників, методи активного навчання доцільно застосовувати на різних етапах освітньої діяльності. Їх застосовують, починаючи з первинного оволодіння знаннями, де можуть бути ефективними проблемна лекція, евристична бесіда, навчальна дискусія тощо. На другому етапі, під час якого здійснюється контроль та закріплення знань, можуть застосовуватися такі методи, як колективна розумова діяльність, тестування тощо. Відтак, під час третього етапу, коли відбувається формування умінь та навичок, можуть використовуватися модельоване навчання, ігрові і неігрові методи¹⁸³. Водночас, дослідники акцентують на тому, що застосування певних методів не є чітко регламентованим, тому педагог може творчо підходити до їх вибору залежно від практичного сенсу та необхідності вирішення конкретних дидактичних завдань¹⁸⁴.

Досвід як зарубіжної, так і української освіти свідчить, що впровадження активних методів навчання забезпечує ефективність педагогічної діяльності. Вони суттєво оптимізують навчальний процес, дозволяючи здобувачам освіти інтенсивніше засвоювати знання, формулювати та висловлювати власну думку, аргументувати свою точку зору. Також така форма організації навчання дозволяє всім суб'єктам освітнього процесу навчитися слухати інших та поважати альтернативну до своєї думку. Для соціалізації особистості важливим є те, що завдяки активним формам навчання відбувається моделювання різних соціальних ситуацій, а таким чином збагачується її соціальний досвід. За цих умов кожний із членів колективу вчиться налагоджувати конструктивні відносини з іншими, ідентифікує особисту функцію, уникаючи конфліктних ситуацій та знаходячи компроміси. Як окремий аспект доцільності застосування активних форм навчання, дослідники визначають створення ними можливостей для аналізу навчальної інформації, творчого підходу до її засвоєння, а також

---

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. С. 41-43.

¹⁸⁴ Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання.

створення умов для спільного розв'язання навчальної проблеми, розвитку навичок проєктної діяльності, самостійної роботи, виконання творчих робіт¹⁸⁵.

Результати численних досліджень доводять ефективність активних методів навчання в стимулюванні пізнавальної діяльності вихованців та студентів зокрема. Завдяки тому, що для активних методів навчання властива діалогічна форма, їх застосування дозволяє всім учасникам освітнього процесу висловлювати свою думку щодо шляхів вирішення проблемної ситуації.

У своїх дослідженнях сучасні вчені В. Желанова та В. Теплинська наголошують, що міжсуб'єктна особистісно-орієнтована модель навчання актуалізує взаємодію всіх дітей та їх групове, колективне взаємонавчання. За таких умов, наголошують дослідники, педагог і його вихованці стають рівноцінними учасниками навчання. Дієвими засобами стимулювання педагогом пізнавальної діяльності здобувачів освіти є застосування таких методів навчання, як «акваріум», «мікрофон», «мозковий штурм», «навчаючи-вчуся», «незакінчені речення», «дерево рішень», «прес», «асоціативний куш», «клаптикова ковдра», «обери позицію», «діаграми Ейлера», «два-чотири, всі разом», «карусель», «ротаційні трійки», «броунівський рух», «мозаїка» та ін.¹⁸⁶.

Характеризуючи активні методи навчання, О. Вишневський наголошує, що їх властивістю є систематичне спонукання дітей до творчих пошуків. Називаючи їх творчими, дослідник акцентує, що вони передбачають дії, які здійснюються, як правило, вперше. Під час цього вихованець може здогадуватися, щось відкривати, напружуючи свою уяву, пам'ять і мислення. Як наслідок, дитина на певний час виконує функції вчених-дослідників¹⁸⁷.

Впровадження активних методів навчання виступає важливим чинником формування пізнавального інтересу до навчання у підростаючого покоління. Характерною особливістю освітньої діяльності дітей є необхідність стимулювання їх інтересу до пізнавальної діяльності. Саме від ступеня їх

---

¹⁸⁵ Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13). С. 17.

¹⁸⁶ Дубова Л. Іван Олексійович Сікорський – видатний діяч української педагогіки, психології та медицини (1842-1919). *Рідна школа*. 2012. № 1-2. С. 75-77.

¹⁸⁷ Васянович Г. П. Педагогічна етика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. С. 127.

зацікавленості навчальним матеріалом безпосередньо залежить міцність знань і ефективність здобування практичних навичок. Для того, щоб підтримувати цей інтерес, педагог має використовувати різні активні форми: дидактичні ігри, сюжетні ігри, задачі у віршах, ребуси, ігрові ситуації.

У дослідженні педагогічних умов формування пізнавального інтересу до навчання в дітей дошкільного і молодшого шкільного віку С. Ілляш наголошує на доцільності проведення нестандартних занять (уроків), в основі яких покладено активні форми взаємодії з усіма членами дитячого колективу. Дослідниця наголошує, що організація та проведення саме такого типу навчальних занять дозволяє враховувати вікові особливості вихованців, а також нахили й здібності кожного з них. Як приклад, С. Ілляш наводить такі нестандартні заняття, як заняття фантазії і мислення, заняття-інтелектуальні розваги, заняття-екскурсії, заняття-ігри, заняття-конкурси, заняття-подорожі, заняття-інтерв'ю, заняття-вікторини, заняття-семінари, заняття-«круглі столи», заняття-дискусії¹⁸⁸.

Доцільно зауважити, що використання активних форм у роботі з дитячим колективом передбачає обмеження домінуючої ролі педагога, оскільки він вмотивовує дітей до спільної праці, мовленнєвого контакту, пошуку, в результаті чого вони в значній мірі виступають учасниками освітньої діяльності. Серед позитивних сторін активних форм педагогічної взаємодії з дитячим колективом фахівці відзначають: високий рівень інформаційних знань (проблемний метод); співпраця з великою кількістю дітей, які сприймають одночасно інформацію; високий показник вивченого матеріалу; здатність педагога проконтролювати одержані вихованцями знання. Відповідно, негативними сторонами цієї форми педагогічної взаємодії є те, що діти контактують зазвичай з педагогом; як правило, така модель для опитування підходить найкраще; вихованець відчуває постійну напругу («спитає – не

---

¹⁸⁸ Єфімова В. М. Основні дефініції здоров'язбережувальної педагогіки. *Наукові записки Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2007. Вип. 69. С.102-111.

спитає»); дитина може проявляти незадоволення, якщо її не запитали, не вислухали думку¹⁸⁹.

Зауважимо, що застосування активних форм передбачає рівноправність взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Педагог знаходиться в тій позиції, яка є доречною для організації процесу міжособистісної взаємодії всіх членів колективу. Під час цього процесу вони повинні допомагати один одному, підтримувати, комунікувати, знаходити нові підходи, застосовувати власний досвід. Позитивними сторонами цієї форми організації освітнього процесу є: розширення пізнавальних можливостей вихованців; достатньо високий рівень знань, які засвоєні; можливість контролю педагогом рівня засвоєння дітьми знань; рівні стосунки між педагогом і дітьми та в дитячому колективі загалом на основі партнерства. Як проблемні аспекти дослідники визначають: відсутність часу в межах одного заняття для активної взаємодії; потреба визначення іншого підходу до оцінювання знань дітей; відсутність методичних розробок занять¹⁹⁰.

Варто відзначити, що сутність активних форм навчання полягає у тому, що опанування знаннями й уміннями відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників процесу. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і дитина, і педагог є рівноправними, рівнозначними учасниками навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють і здійснюють¹⁹¹. Таким чином, активна взаємодія, виключаючи домінуючу роль одного з учасників навчального процесу над іншими, створює умови для всіх дітей, для розвитку критичного мислення, ефективної комунікації з іншими та співпраці з усіма членами учнівського колективу, в тому числі й дітьми з особливостями розвитку.

---

¹⁸⁹ Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13). С. 39.

¹⁹⁰ Там само, с. 41.

¹⁹¹ Там само, с. 48.

Організація активного навчання передбачає створення ситуацій, наближених до життєвих (моделювання), використання ігор за ролями, розв'язання проблеми спільними зусиллями, аналізуючи обставини та відповідну ситуацію. Ця форма педагогічної взаємодії допомагає педагогові стати справжнім лідером колективу, так як сприяє ефективному формуванню вмінь і навичок, виробленню життєвих цінностей, створенню атмосфери співпраці. Зміна ситуації навчання, характер діяльності, звичних для дитини, завдяки використанню педагогом активних методів навчання, ставить саме навчання в іншу позицію: дитина перестає бути «пасивною посудиною», в яку «вливають чергову порцію знань», а стає активним учасником навчання¹⁹².

Застосування активних методів навчання та виховання дітей вимагає на практиці від наставника насиченої змістовно інтенсивної взаємодії з ними. Ефективність і результативність розв'язання освітніх завдань напряду залежать від рівня професійної майстерності (компетентності) педагога та його готовності до активних форм роботи. Важливою складовою здатності педагога використовувати активні методи взаємодії в освітньому просторі є його культура мовлення, показниками якої є точність, виразність, її експресивність та образність. Здатність поєднувати вербальну та невербальну комунікацію, що проявляється в підсиленні усного мовлення доречними жестами, мімікою, інтонацією і є ознакою культури мовлення педагога.

Крім того педагог, який організовує активну взаємодію, має бути творчою особистістю, для якої властиві спеціальні компетенції. Для опанування ними майбутній фахівець має володіти такими особистісними характеристиками: поведінкова гнучкість й емоційне реагування, що передбачає вміння швидко орієнтуватися в динамічних обставинах освітнього процесу; асертивність форм самовираження (щирість у виявленні своїх почуттів, вміння вільно виражати свою думку, не пригнічуючи оточуючих; відкритість сприймання, що

---

¹⁹² Кузава І. Б. Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. *Напряду та перспективи інклюзивного навчання людей з порушеннями зору в українському освітньому просторі*: монографія / Науково-методична лабораторія з питань дидактичних технологій інклюзивного та інтегрованого навчання суб'єктів освіти з порушеннями зору Інституту педагогічних технологій (Луцьк) АПН України; за ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ВМА «ТЕРЕН», 2013. 264 с.

передбачає емпатійне розуміння, терпиме слухання вихованця, зацікавлену увагу і прагнення зрозуміти іншу точку зору, толерантне ставлення до помилок, позитивне ставлення до несподіваних індивідуальних проявів особистості дитини, довіру до її можливостей та здібностей); впевненість у цінності особистісного досвіду дитини¹⁹³.

Для педагога, який організовує активну взаємодію, професійно важливими є ціннісні орієнтації; розвинута професійна свідомість; обізнаність з інноваційними технологіями; гнучке мислення, яке характеризується професійністю, креативністю і критичністю; вміння сприймати нову інформацію; швидка реакція щодо зміни поведінки в умовах інноваційної діяльності; розвинені вміння спілкуватися, дискутувати; прагнення до вдосконалення та саморозвитку¹⁹⁴.

Таким чином використання активних форм взаємодії в роботі з дітьми з особливими потребами у структурі професійної підготовки майбутніх педагогів закладів дошкільної освіти зумовлює необхідність модернізації освітнього процесу ЗВО. Отож, метою вищої педагогічної освіти стає формування майбутніх фахівців, спроможних забезпечувати якісне інклюзивне навчання дітей різних нозологічних груп. Формування умінь і здатності застосовувати інтерактивні методи навчання дозволяє педагогу організовувати освітню діяльність і міжособистісне пізнавальне спілкування дітей із ООП з усіма іншими членами колективу, забезпечити їх максимальне залучення до навчального процесу, до спільної діяльності в режимі партнерського спілкування; сприймання кожним учасником педагогічної взаємодії колективного успіху, як радість від власної перемоги.

---

¹⁹³ Гльченко О. В. Активні форми навчання як умова професійного становлення майбутніх дефектологів-логопедів, с. 97.

¹⁹⁴ Там само, с. 98.

Література

1. Васянович Г. П. Педагогічна етика: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 256 с.
2. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2014. 160 с.
3. Демченко І. І. Розвиток творчої активності студентів (спец.: «Корекційна освіта») засобами образотворчого мистецтва. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія: Корекційна педагогіка і психологія* / за ред.: О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. Вип. 2. С. 71-77.
4. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: дис. ... д-ра пед. наук. Умань, 2016. 716 с.
5. Дубова Л. Іван Олексійович Сікорський – видатний діяч української педагогіки, психології та медицини (1842-1919). *Рідна школа*. 2012. № 1-2. С. 75-77.
6. Єфімова В. М. Основні дефініції здоров'язбережувальної педагогіки. *Наукові записки Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського*. 2007. Вип. 69. С. 102-111.
7. Житник Н. В. Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації: дис. ... канд. пед. наук. Кривий Ріг, 2002. 233 с.
8. Ільченко О. В. Активні форми навчання як умова професійного становлення майбутніх дефектологів-логопедів. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/191/251.pdf/>.
9. Кузава І. Б. Психолого-педагогічні аспекти організації дошкільної інклюзивної освіти. *Напрями та перспективи інклюзивного навчання людей з порушеннями зору в українському освітньому просторі: монографія* / Науково-методична лабораторія з питань дидактичних технологій інклюзивного та

інтегрованого навчання суб'єктів освіти з порушеннями зору Інституту педагогічних технологій (Луцьк) АПН України; за ред. Ю. Й. Тулашвілі. Луцьк: ВМА «ТЕРЕН», 2013. 264 с.

10. Кузава І. Б. Теоретико-методологічні аспекти інклюзивної освіти дітей дошкільного віку, які потребують корекції психофізичного розвитку. *Педагогічний пошук*. Луцьк, 2012. № 1 (73). С. 21-23.

11. Кузава І. Б. Толерантність як ефективна умова інклюзивної освіти осіб із інвалідністю. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки*: зб. наук. пр. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 5 (13).

12. Міщик Л. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей-інвалідів у процесі навчання. URL:

http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12mliupn.pdf.

13. Потапчук Т. В., Джус О. І. Шляхи оптимізації входження дітей з особливими освітніми потребами в соціальне середовище закладу дошкільної освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного інституту. Серія: Педагогіка*. 2020. № 2 (25).

14. Смолкин А. М. Методы активного обучения. Москва: Высшая школа, 1991. 176 с.